

svog fizičkog oca Henryja IV. i kroz svog "duhovnog oca" Richarda II., s kojim je proveo svoje mlade dane. Ideja je bila naglasiti kontinuitet dinastije Lancaster, a budući da kraljevo dostojanstvo nije bilo preneseno na pravilan način na Henryja IV., Henry V. želio je izvršiti prijenos moći ponovnim pokopom Richarda II. kako bi političko tijelo kralja i njegovo dostojanstvo moglo biti preneseno na njega samoga.

Zaključna razmatranja Kosana Jovanović, autorica, donosi u posljednjem poglavlju jednostavnog naziva *Conclusions* (95-97). Upozorava na to da primjer Richarda II. ukazuje na neke zanimljivosti vezane uz srednjovjekovni koncept prijenosa moći kraljeva dostojanstva. Naime, prvo i osnovno, primjer smrti i pogreba Richarda II. pokazao je da je razdor između oba kraljeva tijela moguć čak i onda kada je fizičko tijelo još uvijek živo. Isto tako, prijenos političkog tijela moguć je čak i ako je prethodni nositelj živ te sama smrt nije dovoljan razlog za prijenos moći. Smatra da je Kantorowicz ispravno zaključio da postoji dvojak aspekt pogrebne ceremonije – trijumf nad smrtnošću i trijumf smrtnošću. Upravo zbog toga pogrebna je ceremonija odigrala važnu simboličnu ulogu u prijenosu vlasti. Autorica je pokazala da u slučaju Richarda II. zbog nepoštivanja pogrebnih običaja nije moglo doći do prijenosa vlasti. A onda ni Henry IV. nije mogao prenijeti kraljevsku *dignitas* na svog sina, jer je ni sam nije primio od Richarda II. Upravo je to bio razlog zbog kojeg je Henry V. priredio ponovni pogreb svom "duhovnom ocu" prema željama iz njegove oporuke kako bi i sam zadobio dostojanstvo kralja.

Na kraju ovog kratkog prikaza potrebno je naglasiti nekoliko činjenica. Rijetkost je da se netko iz hrvatskih povjesničarskih krugova odlučuje na istraživanje povijesti nečega što nekoć nije pripadalo hrvatskom povijesnom prostoru. Na jednak način rijetkost je i da hrvatski povjesničari objavljuju svoja cjelovita djela na nekom stranom jeziku. Kosana Jovanović učinila je obje stvari. Objavila je djelo koje je tako doprinos engleskoj historiografiji, ali i vrlo zanimljivo svakom čitatelju. Pokazala je da je naučila kako pristupiti izvornoj građi, ali i na adekvatan način te spoznaje dopuniti spoznajama iz historiografije. U svakom slučaju treba čestitati mladoj autorici na uspješno objavljenoj prvoj knjizi te je istaknuti kao primjer povjesničarima mlade generacije.

Suzana Miljan

Alison Brown, *The Return of Lucretius to Renaissance Florence*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2010., xiv + 139 str.

U ovoj kratkoj i iznimno važnoj studiji Alison Brown, umirovljena profesorica talijanske renesansne povijesti na londonskom sveučilištu *Royal Holloway* odgovara na pitanje zašto je Lukrecijev ep *De rerum natura* (*O prirodi*) privukao toliki broj čitatelja u renesansnoj Firenci. Naime, svojim promicanjem epikurejstva, nadasve svojom antiteleološkom perspektivom, Lukrecijev ep *De rerum natura* od samog početka predstavljao je ideološku prijetnju kršćanskoj dogmi. Subverzivan potencijal djela vidljiv je prije svega u povijesti njegove srednjovjekovne recepcije jer se, nakon kratke renesanse u karolinškim skriptorijima, djelu izgubio trag tijekom stoljeća. No, nakon što ga je godine 1417. ponovno pronašao Poggio Bracciolini, Lukrecije je postupno počeo vraćati dio stare slave, te sljedećih stotinu godina svjedoči velikom broju rukopisa i tiskanih izdanja. Upravo je to razdoblje ono koje Brown razmatra u svojoj studiji koncentrirajući se na trojicu firentinskih humanista koji su pokazali najveće zanimanje za

Lukrecija i njegovu filozofiju: Bartolomea Scalu, Marcella Adrianija i Niccolu Machiavellija. Navedenu trojicu k Lukreciju nisu vukle nove riječi ili stilske figure, inzistira Brown, već nove ideje. Autorica prati u djelima navedenih firentinskih humanista, ali i u marginalnim bilješkama njihovih rukopisa, tri teme Lukrecijeva djela – strah od smrti, evolucijski primitivizam i atomizam. Knjiga se dijeli na pet poglavlja, koja se razvijaju u manje ili više kronološkom slijedu, a od kojih središnja tri čine jezgru i najvažniji dio ove studije.

U prvom poglavlju (1-15) iscrta se oživljavanje interesa za epikurejsku filozofiju u prvoj polovici 15 stoljeća. Iako donosi malo toga novoga, važno je zbog razumijevanja konteksta u kojem su Lukrecija počeli izučavati firentinski humanisti. Saznajemo tako da se novi odnos prema Epikuru i njegovoj filozofiji (poznatoj zahvaljujući Senekinim pismima, Ciceronovim dijalozima *in utramque partem* te Augustinovim i Laktancijevim polemičkim tekstovima) nazirao već u 14. stoljeću. Autorica se ovdje poziva na novu interpretaciju nekih Boccacciovih djela, no isto tako i na četrnaestostoljetni rukopis koji sadrži "ne nesimpatičan" opis Epikura i njegove filozofije, a koji se nalazio u vlasništvu Zanobija Guasconija, firentinskog dominikanca. Ipak, Brown vidi loš ugled papinstva u prvoj polovici 15. stoljeća (uzrokovan crkvenim raskolom te desetogodišnjim boravištem u Firenci) kao glavni stimulus humanističkih rasprava epikurejskih tema – osobito *voluptas*. Leonardo Bruni, Cosma Raimondi, Lapo da Castilionchio, Leon Battista Alberti te, na kraju krajeva, sam Poggio Bracciolini autori su o kojima Brown raspravlja u ovom kontekstu. Poglavlje završava slikom "nesigurnog no dinamičnog" religijskog ekvilibrija firentinskog društva, suprotstavljanjem skepticizma velikog broja građana (kako elite, tako i nižih slojeva društva), njihovoj otvorenosti prema novim idejama, prisutnosti tradicionalizma potpomognutoj propovjedačkim žarom prosjačkih redova.

Iako je veći dio drugog poglavlja (16-41) posvećen Bartolomeu Scali, autorica započinje Marsilijem Ficinom i njegovim odnosom prema Lukreciju. Ficino je naime bio prvi humanist koji je otvoreno citirao Lukrecija, i to u svojoj mladosti, u nizu pisama upućenim prijateljima. Znakovito je da je on i autor danas izgubljenog komentara na Lukrecija (*Commentariola in Lucretium*), koji također potječe iz mladenačkoga razdoblja njegova života. Brown drži kako je upravo Ficino upoznao Scalu s Lukrecijevim djelom, s obzirom na to da su oba humanista uživala pokroviteljstvo Cosima de' Medicija. Ficino se, netom poslije, odrekao Lukrecija i epikurejstva, dok je Scala održao vezu s njima tijekom cijelog života. Autorica potom identificira epikurejske teme i analizira njihovu argumentativnu funkciju u Scalinim djelima nastalima prije njegova imenovanja na mjesto prvog kancelara Firence 1465. godine (*Dialogus de consolatione, Ducendane sit uxor sapienti, Elegia in laudem Pii II*). Nadalje, autorica ukazuje na utjecaj Lukrecijeva atomizma na Scalino poimanje Fortune u djelu *Apologia contra vituperatores civitatis Florentinae* iz 1496. g. nastavljajući analizom njegovih basni u kojima se ironizira čovjekova priroda i praznovjerje. Treba napomenuti da je velika važnost pridana ovim žanrovima, dijalogu i basni, koje autorica vidi kao sredstva kojima je Scala mogao iskazati svoje osobne skeptičke poglede na religiju bez straha od možebitnih kontroverzi.

U trećem poglavlju (42-67) analiziraju se predavanja Marcella Adrianija, profesora poezije i govorništa na firentinskom sveučilištu u razdoblju od 1494. do 1498. godine. Autorica prati kako se onodobna politička nestabilnost grada nakon pada Medicija zrcalila u temama kojih se Adriani dotakao u svojim predavanjima. Saznajemo kako su teme Lukrecijeva epa

naišle na plodno tlo u novonastaloj situaciji, a Lukrecijev je prikaz primitivnog života *ante legem* primjerice bio eksplicitno povezan s "kaotičnim", "egoističnim" načinom života u suvremenoj Firenci, "gdje svatko živi za sebe". Ovdje autorica izdvaja kao najvažnije Adrianijevo predavanje, ono naslovljeno *Nil admirari* iz 1497. g., koje je prožeto raspravama o ulozi *Fortune* te o praznovjerju, i to zbog njegova mogućeg utjecaja na Machiavellija. U drugom dijelu poglavlja autorica naglašava da se Adriani vraća na iste teme u različitim kasnijim predavanjima i djelima.

U četvrtom poglavlju (68-87) autorica analizira utjecaj Lukrecija na Machiavellijevu misao uzimajući Machiavellijev vlastoručni prijepis *De rerum natura* (koji se danas čuva u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom MS Rossi 884) kao polazišnu točku rasprave. Sam nastanak prijepisa iz 1497. g. autorica pripisuje utjecaju Adrianijevih predavanja, te potom analizira Machiavellijeve marginalne bilješke, koje su uglavnom koncentrirane na drugu knjigu djela, a koje se tiču slobodne volje i indiferentnosti bogova prema smrtnicima. Kako autorica zaključuje, te bilješke predstavljaju "kamen temeljac koherentne i originalne filozofije koja integrira njegove političke poglede sa znanstvenim atomizmom te religijskim naturalizmom". Upravo te dvije teme, koje autorica iščitava iz kasnijih Machiavellijevih djela (*Ghiribizzi*, *Di fortuna*, *Discorsi*, *Asino d'oro*), identificiraju se kao utjecaj Lukrecija.

U petom poglavlju (88-109) osvjetljava se dinamika "lukrecijanskih mreža", kako ih sama autorica naziva. Ovdje nudi pregled raznih firentinskih humanista i umjetnika aktivnih krajem 15. i početkom 16. stoljeća koji su bili inspirirani djelom *De rerum natura*. Amerigo Vespucci, Bartolomeo Fonzio, Michele Marullo, Sandro Botticelli o Leonardo da Vinci samo su neka od imena koja autorica razmatra u ovom poglavlju. Lukrecije biva povezan i s grupom Firentinaca udaljenih od vlasti, predstavljen kao sredstvo intelektualnog otpora, dio kontrakulture prema neoplatonističkoj ideologiji zlatnog doba pod Lorenzom il Magnificom. Kao završnu točku svoje analize autorica uzima 1516./17. godinu, kada je čitanje Lukrecijeva djela postalo zabranjeno u firentinskim školama, zaokružujući tako puno stoljeće od Bracciolinijeva otkrića djela.

Studiji je priložena i analiza Machiavellijevih marginalnih bilješki u vatikanskom rukopisu (113-122). Komentira također da se ne može utvrditi koji je *exemplar* Machiavelli koristio za svoj prijepis, no da se čini kako je pri rješavanju tekstualnih problema pratio Marullove ispravke teksta (umjesto onih Giovannija Pontana).

Nakraju treba napomenuti da se u svom radu autorica nužno dotiče problema utjecaja antičke filozofije na kršćanstvo humanista, naširoko raspravljanog među povjesničarima ideja kroz dihotomiju vjernika nasuprot nevjernika. Autorica pak prihvaća kao sretnije rješenje prijedlog Christophera Celenze, koji je, oslanjajući se na teoretske postavke Pierrea Bourdieua, redefinirao problem razlikujući ortodoksiju od heterodoksije. Njezina analiza recepcije ideja u povijesnom kontekstu, temeljena na impresivnoj širini izvora, sustavno i jasno ocrtava recepciju Lukrecijeva djela u renesansnoj Firenci. Iako obujmom kratka, knjiga *The Return of Lucretius to Renaissance Florence* iznimno je vrijedan doprinos poznavanju renesansne intelektualne povijesti koji zorno pokazuje da je pristup renesansnih humanista antičkim tekstovima bio sve samo ne društveno-politički pasivno štovanje starine.

Luka Špoljarić